

قابلیت مضمون و فرم در غزل‌های حسین منزوی در تطبیق با مضامین مشابه در نگاره‌های خمسه نظامی

چکیده

در شعر معاصر یأس و امید از مضامین پرکاربردی است که شاعران در پی رخدادهای سیاسی و اجتماعی در اشعار خود به کار برده‌اند. حسین منزوی از شاعران معاصری است که با اندیشهٔ سیاسی و اجتماعی و تحول در سرودن غزل نو که یکی از ارکان ابداع غزل نو به حساب می‌آید پا به عرصهٔ ظهور نهاد. در سروده‌های وی اشعاری وجود دارد که بیانگر افکار سیاسی و اجتماعی او می‌باشد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به‌رشتهٔ تحریر درآمده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که مضمون اشعار سیاسی و اجتماعی وی بیشتر یأس و حسرت و خفقان و گلایه از روزگار و مرگ است. در بسیاری از اشعار منزوی واژهٔ یأس و امید ملاحظه می‌شود و در برخی از سروده‌های وی امیدواری به زندگی بسیار رنگین است و می‌توان گفت وی امیدوارترین شاعر معاصر است. درحالی‌که این‌گونه نیست و بسیاری از امیدهای اشعار او حکایت از ناامیدی دارد که از شکست سیاسی، اجتماعی، عشقی و عمومی نشأت می‌گیرد. رفتار انسان‌ها در محیط کار تابع عوامل بسیار گسترده‌ای است که ریشه در ویژگی‌های انسان و نوع تعامل در محیط دارد. به‌خصوص صاحب‌نظران در مکتب جبرگرایان روی این موضوع تأکید داشته و تأثیرگذار بودن و تعیین‌کننده‌بودن عوامل طبیعی اعتقاد داشته و این رویکرد رابطهٔ محیط و رفتار را رابطهٔ علی می‌دانند. خمسهٔ نظامی نیز یکی از آثار فاخر ادب فارسی است که مصور شده و دارای نگاره‌هایی است. بررسی نگاره‌های موجود در این اثر نیز حاکی از امتداد امیدها و رنج‌ها در این آثار هنر است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی تأثیر شکست سیاسی، اجتماعی، عشقی و عمومی بر اشعار حسین منزوی.
۲. بررسی تطبیقی مضمون در اشعار حسین منزوی و نگاره‌های خمسه نظامی.

سوالات پژوهش:

۱. تأثیر شکست سیاسی، اجتماعی، عشقی و عمومی بر اشعار حسین منزوی چگونه می‌باشد؟
 ۲. مضامین اشعار حسین منزوی و نگاره‌های خمسهٔ نظامی چه شباهتی با یکدیگر دارند؟
- کلیدواژه‌ها:** شعر معاصر، حسین منزوی، مضمون‌شناسی، نگارگری، خمسه نظامی.

مقدمه

امید و یأس یکی از عمده‌ترین محورهای مدلول‌ها را در نمادهای اسطوره‌ای، هنری و متن‌های عرفانی به‌خود اختصاص داده است؛ چراکه این دو صفت متمایز عمیقاً با عواطف عالی بشر هم سرشت است و هرگاه به اوج خود نزدیک می‌شود، انسان‌ها را به‌شدت برمی‌انگیزاند. یکی از برجسته‌ترین تجلی‌گاه‌های ظهور این ویژگی، عالم اسطوره، هنر، ادب و به‌خصوص ادب عرفانی و عاشقانه است که در آن از مدح امید و ذم یأس برای بیان هنرمندانه بهره فراوان برده می‌شود. اصولاً آدمی در اوج نشاط و شادی و امید یا در نهایت غم و اندوه و درد یأس است که می‌تواند احساس ناب خود را عمیق‌تر و جدی‌تر منعکس سازد و هنری اصیل بیافریند. این تناظرها از آغاز پیدایش بشر تا تحول مدنیت و تمام مسیر تکامل اجتماعی تا امروز به‌چشم می‌خورد. به‌نظر می‌رسد یکی از ویژگی‌های هنر و ادبیات ناب، میزان گره‌خوردن متن با سکوت انعکاس طبیعی امیدها و یأس‌هاست. این ویژگی در شعر عمومیت دارد؛ چراکه امید و یأس در مرکز ثقل عواطف بشری قرار دارد و تکوین شعر نیز در پیوند این عواطف با خیال شاعر رخ می‌دهد، بنابراین مرکز ثقل شعر را نیز امید و یأس تشکیل خواهد داد. این ویژگی طبیعتاً در شعر شعرای معاصر نیز به‌طور مناسب بروز و ظهور پیدا نموده است، میان شعرای معاصر، حسین منزوی نیز در پرداختن به این امر (یأس و امید) توجه عمیقی داشته است. آدمی با نخستین گریه‌های کودکانه پا به عرصه هستی می‌گذارد که آمیزه‌ای از غم و شادی است. گویی تقدیر آدمی اینگونه رقم خورده است که در انبوه یأس و امید، زندگی را تلخ یا شیرین تجربه کند. به‌طوری‌که شاعران در برخورد با نارسایی‌ها و مشکلات فردی و اجتماعی و برعکس در برخورد با موفقیت‌های شخصی و پیروزی‌های اجتماعی دچار یأس و امید می‌شوند و حتی شاعران عارف نیز در سیر و سلوک و در اندیشه هجران و وصال معشوق و به‌هنگام برخورداری از جلال و جمال الهی، دچار قبض و بسط و یأس و امید می‌شوند. بنابراین می‌توان گفت که زندگی هر انسانی در هر جامعه‌ای با یأس و امید همراه بوده است و گویی این هر دو همزاد آدمی‌اند؛ چراکه با زندگی آدمی عجین شده‌اند و بر این اساس، در اشعار همه شاعران حالاتی از یأس و امید به‌هنگام مواجهه با غم و اندوه، شادی و سعادت‌مندی دیده می‌شود. بررسی آثار ادبی در تمام ادوار اسلامی نیز حاکی از حضور این مضمون است. خمسه نظامی یکی از آثار فاخر ادب فارسی است که مصور شده و دارای نگاره‌های متعددی است. بررسی این نگاره‌ها می‌تواند نمونه‌ای بصری از حضور امید و رنج در ادبیات و هنر دوره اسلامی باشد. حسین منزوی در وادی بازی‌های زبانی و نوآوری‌های کاذب نامتناسب با روح غزل، گرفتار نمی‌شود. وی هم از غزل‌سرایان بزرگ قدیم و هم از جریان‌های شعر نو و اندیشه‌های تازه تأثیر می‌گیرد و در تلفیق سنت و نوآوری حد تعادل را رعایت می‌کند.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به‌رشته تحریر درنیامده است. با این حال، پژوهش‌های متعددی به بررسی مضامین موجود در غزل‌های حسین منزوی پرداخته‌اند. قربانی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «مضامین غزل‌های حسین منزوی» به بررسی مسائل و دغدغه‌های متعدد موجود در غزلیات منزوی پرداخته است. با این حال، در اثر فوق نگاره‌های موجود در خمسه نظامی و شباهت آن‌ها به مضامین اشعار منزوی انجام نشده

است لذا در پژوهش حاضر که به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده این موضوع بررسی شده است.

نتیجه‌گیری

پیامدهای سیاسی و اجتماعی ایران، بر تطّور ادبی به‌ویژه شعر که هنر ملی ماست، تأثیر چشمگیری داشته است و به‌تعبیری دیگر، ادبیات هر جامعه، روح آن جامعه و ادبیات هر زمان، بازتاب واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی اقتصادی آن زمان است. ناامیدی منزوی ناشی از شکست عشقی، سیاسی، اجتماعی و عمومی است. ناامیدی اجتماعی و عمومی علت‌های متعددی دارد؛ از جمله نابسامانی اجتماعی، فرهنگی، به‌هم‌خوردن معادلات سیاسی که هر یک تأثیر خاصی بر روح نازک و حسّاس شاعر می‌گذارد و او را نسبت به جامعه، آرمان و عشق و... بدبین و ناامید می‌کند. نگاهی که منزوی به جهان دارد اگرچه گاهی تلخ و کنایه‌آمیز است اما همچنان عاشقانه است و سعی می‌کند در لابلای تمام ناکامی‌ها و یأس‌ها، از علاقه‌اش به جهان بگوید. شعر منزوی در سایه امید و ناامیدی است که تجلی پیدا می‌کند و رشد می‌یابد. شعر منزوی دارای دو نمود شخصی و اجتماعی است. در میان یأس‌ها و ناامیدی‌های شخصی، عاشقانه‌ها بروز بیشتری دارند. خاستگاه دیگر ناامیدی‌ها و یأس‌های او در این بخش گله‌مندی از روزگار و سرنوشت، اندوه از دست دادن برادر و جدایی از همسر و سپری شدن عمر و جوانی است. یأس‌ها و حسرت‌های اجتماعی وی نیز از شرایط سیاسی و اجتماعی و نابسامانی‌های جامعه و روزگار وی ناشی می‌شود. این حسرت‌ها گاهی، یأس شاعر را در پی داشته‌اند و گاه نیز منجر به امیدواری، آرمان‌گرایی و رویاپردازی وی شده‌اند؛ به این ترتیب که حسرت‌ها و یأس‌های شخصی و عاشقانه او بیشتر با ناامیدی همراهند و در فضای یأس‌ها و حسرت‌های اجتماعی، حال و هوای امیدوارانه و انتظار برای تغییر وضعیت بیشتر دیده می‌شود. بررسی مضمون اندوه و شادی در هنر دوره اسلامی و به خصوص هنر نگارگری نشان‌دهنده حضور پر رنگ این محتوا در این هنر است. با توجه به قرابت نزدیک هنر نگارگری و ادبیات این مسئله بیشتر به چشم می‌خورد. نسخه مصور خمسه نظامی نمونه‌ای از این آثار هنریست و مضمون شادی و غم در آن به‌وفور دیده می‌شود.

منابع

اسماعیلی، مراد؛ حسن‌پور آلاشتی، حسین. (۱۳۸۸). «اسطوره در اشعار سیاوش کسرایی». تهران، مجله ادب پژوهی، پاییز، شماره ۹.

امین، سیدحسن. (۱۳۸۴). ادبیات معاصر ایران. تهران: انتشارات دایره‌المعارف ایران‌شناسی.

باقی‌نژاد، عباس. (۱۳۸۷). تأملی در ادبیات امروز. تهران: نشر کتاب پارسه.

براهنی، رضا. (۱۳۶۶). کیمیا و خاک. چاپ دوم، تهران: نشر مرغ آمین.

بشیری، علی‌اصغر. (۱۳۹۰). غزل نو. تهران: نسل آفتاب.

روزبه، محمدرضا. (۱۳۸۸). ادبیات معاصر ایران. چاپ چهارم، تهران: روزگار.

روحانی، حمیدرضا؛ سخاوت، آزاده. (۱۳۹۵). «معرفی و بررسی نسخه‌ای مصور از دوره ترکمانان متعلق به موزه هنرهای اسلامی کوالامپور». نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳، صص ۶۴-۵۳.

زدوار، بهمن. (۱۳۹۰). در من ادراکی است از او عاشقانه و تصویری است جاودانه. از مجموعه ترانه و تندر به تمام مهدی فیروزیان، تهران: سخن.

زرشناس، شهریار. (۱۳۸۶). پیش‌درآمدی بر رویکردها و مکتب‌های ادبی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

زرقانی، سیدمهدی. (۱۳۸۷). چشم‌انداز شعر معاصر ایران. چاپ سوم، تهران: ثالث.

شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۷). ادوار شعر فارسی، از مشروطیت تا سقوط سلطنت. تهران: انتشارات سخن.

صبور، داریوش. (۱۳۸۲). آفاق غزل فارسی، تهران: زوار.

ضرقام، ادهم؛ داستان فرزانه. (۱۳۹۵). «پژوهشی پیرامون قدیمی‌ترین نسخه مصور خمسه نظامی مبتنی بر مقایسه تطبیقی نسخه جلایری»، هنرهای زیبا، شماره ۱، صص ۶۰-۵۳.

منزوی، حسین. (۱۳۸۹). مجموعه اشعار حسین منزوی به کوشش محمد فتحی. تهران: نگاه.

منزوی، حسین. (۱۳۸۲). حنجره زخمی تغزل. چاپ دوم، تهران: آفرینش.

نوروزی، فائزه؛ عربزاده، جمال و اسکندری، ایرج. (۱۳۹۷). «گونه‌شناسی تطبیقی تشعیر نگاره‌های خمسه شاه طهماسبی»، فصلنامه هنرهای صناعی اسلامی، شماره ۱، صص ۸۴-۷۱.